

Jakin (1956-1961)

PAKO SUDUPE

Idazlea

Sarrera

Berriki bururatua naiz 50eko hamarkadako euskal literaturari buruzko azterlan panoramiko aski luze bat¹. Hamarkada hartan Ipar Euskal Herrian hiru aldizkari nagusi egon ziren: *Herria*, *Gure Herria* eta *Gazte*; eta Hegoaldean, berriz, *Euzko-Gogoa*, *Egan* eta *Jakin*. Azken horri helduko diot izenburuan ezarri bezala, aldizkariaren lehen bost urteko emanari, lehen hamabost zenbakietan agertzen diren puntu nagusi batzuei erreparatzeko.

Oroz lehen, aitortza bat: neke da gauza berriak esatea *Jakin*-en bost urteko epealdi horretaz; aurretik ere gehienak eta garrantzizkoenak esanak baitaude. Halere, *Jakin*-i begiratzean *Euzko-Gogoa* eta *Egan*-i ere begiratzuz gero —*Jakin* ez baitzen erabateko kultur basamortuan jai, nahiz Euskal Herriko hainbat fraide komentu eta apaizgaitegietan barreiatuak ziren euskaltzale taldetxoak nahiko ingurune arrotzean sentitzen ziren edo senti zitezkeen euskal kultura lantzeko giroaz zen bezainbatean—, azken bi horiek 1956tik *Euzko-Gogoa* hil arte bizi izan zuten lehiari arreta jarriz ge-

ro, gauza berri batzuk ere nabarmendu daitezke, aurretik esandakoekin batean.

Orain arte epealdi horretaz agertu diren lanik garrantzizkoenak aipatzen jarririk, lehenbizikoa 1963koa da, *Jakin* lehenbiziko debekupean zela, bigarren aldiari artean ekitekotan, Joxe Azurmendik egindako azterketa jakingarria Euskaltzaindiaren agerkari ofizialean plazaratua (*Euskera*, 1963-64, 336-371). 35 orriko lan horren atalburuetan garbi ageri dira aldizkariaren nondik norako nagusiak: *Jakin-en asmoak eta inportantzia*; *Jakin kultura bidetan: Garbitasunaz*; *Garbitasunaz oraindik*; *Intxausti-ren eraso*. *Jakin-en barnetik sortzen da argia*; *Teknika ta kultura itzen kontua* (*Fonetika, Sufijoez: -ismo, -ista; -al, -ar; -zko, -ki, -re, -ari, -lari; -tzaz*); *Jakin-en lezioa*.

Franco hil ondoan, 1977an, Joan Mari Torrealdairen *Euskal idazleak, gaur* liburuan (Jakin, Oñati, Arantzazu), J. Intxaustiren artikulu panoramiko bat nabarmentzen da gaztelera («Diez años cruciales: 1954-1964», 327-28, 351-358, 377-390, 401-402). Sinatu gabea, baina Intxaustik berak honako artikulu honetan berak idatzitakotzat emana: «50eko hamarkada euskal kulturaren», *Jakin*, 158, 2007, 74.

Aldizkariaren zilarrezko ezteietan, taldean egindako zenbaki mardula (21, 1981). J. Intxaustik bi artikulu behinik behin: «*Jakin-en historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara*» eta «1956: urte mugarri bat» (19-48), eta J. Azurmendik, gure urte bitarteari dagokionez, «1956-1961: kultur euskararen bila»; eta «Kulturgintzaren planteamenduak» (75-90; 148-191); eta P. Agirrebaltzategik «Bilakaera ideologikoa» (125-147). P. Iztuetak «Eliz ikastetxeetako aldizkariak» (49-71; bereziki interesgarria *Jakin-en* harrobi gertatu zen *Gure Izarra* aldizkariaren ematen duen informazioa: 61-68); eta *Orixe eta gizarte-ingurua*-n (1991) «Kultur hizkuntzaren bila» (951-969) eta «Joseba Intxausti: Euskaltzaindiaren gidaritza» (1.006-1.020). Hamarkada berean, J. Intxaustik koordinatu zuen *Euskal Herria: Errealitate eta egitasmo*-n (1985) bereziki P. Iztuetaren «Euskararen adierazpen soziala gerraondoan

(1937-1984)» (392-403), eta K. Otegiren «Euskal sorketa literarioa (1939-1984)» (434-448).

Oraindik orain, aldizkariaren urrezko ezteietan «50eko hamarkada euskal kulturaren» izenburupean, J. Intxaustiren «*Jakin* (1956), aurreko eta berehalako testuinguruan» deritzan artikuluan, ikuspegi orokor argigarriaz gain, bibliografia aski osoa eskaini du gaiaz, 49 oin-oharretan (*Jakin* 158, 2007, 53-76). Eta J. Azurmendik ale berean «Hizkuntza ereduaren eztabaida» deritzan artikuluan (77-120) gertaera historikoen barrualdea, protagonista nagusien arteko gutunak iruzkindu ditu, bereziki Txillardegi eta Intxaustiren artekoak, 1959ko biraketari buruz argitasun handiak eskaintzen dituztenak.

Orainago oraindik, Imanol Murua kazetariak J. Intxaustiri egindako elkarrizketan argitasun jakingarriak ematen ditu, besteak beste, lehen aldiko *Jakin*-ez («Joseba Intxaustiri elkarrizketa», *Jakin* 180, 2010, batez ere 46-65).

Aurreko horien oinatzetan ezarri nahi nuke ekarpen hau. Lehenik, 1956ko urte mugarrian gertatu ziren mugimenduak arakatzen ditut gaingiroki bezain selektiboki, Zaitegi *Euzko-Gogoa*-rekin erbestetik barrura etortzean; batez ere nabarmentzen dut K. Mitxelenaren garrantzia Zaitegiren asmoek porrot egiteko kontuan, arrazoi politikoak eta linguistikoak tarteko.

Bigarrenik, azaltzen dut bi aldizkari nagusi ziren *Euzko-Gogoa* eta *Egan*-en artean *Jakin* Zaitegi eta Orixeren orbitatik abiatu zela —lehendik ere ezaguna, baina, ez hain ezaguna hasiera horretan I. Bastarrikak izan zuen egiteko giltzarria—, eta, ondotik, I. Bastarrikak eta Txillardegik izan zuten ika-mika linguistiko-ideologikoan batez ere hizkuntzan zentratuak erakusten dut polemika horrek eta J. Intxaustiren beraren euskalgintza esperientziak nola sortu zuen Intxaustiren eta Txillardegiren arteko gogaidetasuna, eta K. Mitxelenaren kritika linguistikoaren eraginpean-eta, Intxaustik nola ekarri zuen *Jakin* Euskaltzaindiaren autoritatea aitortzera hiztegi kontuan, hasierako garbizalekeria

uxatuz. Gaingiroki, hizkuntza polemikak zuen atze oihal ideologikoa ere zirriborratzen dut.

Garbizale-mordoilozale polemikarekin batera kultur hitzen inguruko afera axola handikoa ere ukitzen dut; buruenik, ondorioak ateratzen jarrita, iragan hurbiletik egungo orainera zubia eraikitzen entseatzen naiz, gure administrazioetan euskara normalizatzeko *Jakin*-en esperientziatik zer baliatu beharko genukeen, iradokizunak eginez.

1956ko urte mugarrian *Yakin*-en ustekabeko sorrera

Jakina denez, Euskaltzaindiak gerraondoan lehen aldiz hiru eguneko batzarrak antolatu zituen 1956ko irailaren erdirako. Ehundik gora euskaltzale eta idazlek parte hartu zuten bertan. Hil horren berorren amaieran, Parisen batzar politikoa egin zen, erbesteko eusko gobernuaren lehendakari J.A. Agirrek deiturik.

Euskaltzaindiaren batzar horietarako atera zuten lehen zenbakia Arantzazun teologia egiten ari ziren ikasleek, baina ez berek bakarrik: lehen zenbakian jesuitek, beneditarrek, pasiotarrek eta frantziskotarrek idatzi zuten, nahiz koordinatzaileak frantziskotarrak izan. Lehen ezaugarria: fraide komentuetako eta apaizgaietako ikasle euskaldunen aldizkaria. *Yakin* ez zen posible izango fraide komentuetan euskara baterere landu ez bazen, baina, egia da, bestalde, I. Bastarrikaren erabakimen eta kartsutasunik gabe ez zela inoiz sortuko.

Lehen zenbakian «Ataria» izeneko editorial gisakoa (*Euzko-Gogoa*-k «atariko» asko argitaratu zuen bere hamar urteetan; *Egan*-ek 1948ko lehen alean «Propósito» eta 1954ko bigarrenean «Asmo berri» atera zituen, gainerakoetan, ez zuen editorialik; beraz, *Euzko-Gogoa*-tik hurbil-hurbil); J. Azurmendik gorago aipaturiko 1963ko artikuluan zioen delako atari horrek Iñaki Bastarrikarena zirudiela. Egun bada-kigu halaxe izan zela. Miel A. Elustondo kazetariak lehenbizi Imanol Urbieta elkarriketatu zuen (*Jakin* 156, 2006, be-

reziki 57-61), eta elkarrizketa hartatik atera zuen Bastarriaren garrantziaren berria; eta, gero, Bastarrika bera elkarrizketatu zuen («Iñaki Bastarrika: ‘Ezkutuan sortu genuen *Yakin* Arantzazun’», *Berria*, 2009-05-24).

Elkarrizketa horietan kazetariak jasotako lekukotasunen arabera, *Jakin* sortzeko ideia Aita Astigarraga fraidearena izan zen, baina *Euzko-Gogoa*-rentzat Zaitegi izan zena Bastarrika izan zen *Jakin*-entzat, hots, lehen zenbakiko artikulu gehienak berak idatzi zituen, Zaitegik *Euzko-Gogoa*-ren lehen zenbakian egin zuen bezala. Aita abertzalea zuen, gudaria, eta osaba guztiak ere bai. Aita preso egon zen, Frantzian ere egon ziren, erbestean. Gogoa baino gehiago sua zeukan barruan. Arantzazun zegoela konturatu zen euskalduntasuna zer bait berezia zela. Foruan euskal kantuak kantatzen zituzten (Manolito [Imanol] Urbietia, Iñaki Bereziartua, Joxe Iturria). Kantuek eta ikasketa lagun haiek eragin handia izan zuten berarengan. Iñaki Bereziartua eta Fernando Mendizabalekin elkar hartu eta eskutitza idatzi zien: jesuita, sakramentino, kaputxino, beneditarrei... esanez halako egunetarako kolaborazioak nahi zituela. Eta erantzun ona jaso zuen.

Horra aurrekariak. Familiako abertzaletasuna, erbesteko Eusko Jaurlaritza; Arantzazun K. Izagirre eta K. Iturria irakasleak zituzten babesle; Villasante ez, hark mutikoen kontutzat hartzen zuen gazte suhar haien ahalegina barruko eta kanpoko legeak hautsi eta, multikopistaz bada ere, aldizkaria ateratzeko.

I. Urbietaren lekukotasunaren arabera, lehenbiziko zenbakiko artikulu gehienak I. Bastarrikak berak idatzi zituen; eta horren sendogarri dio Zaitegiri elkarrizketa Bastarrikak egin ziola eta ez berak, nahiz Urbietaren izenpean argitaratu zen (*Jakin* 156, 2006, 60).

Bastarrikak idatzitako lehen zenbakiko atariko horri optimismoa dario, J. Azurmendik 1963ko artikuluan adierazi zuen bezala:

Euskal-basoak uda-soiñeko loretsua erazten... orbela bideertze ta errekatatan... udararen azken-erio-dardarak [...] Zu-

gaitz bat loretan!... Zugaitz bat udaberriz! Zaar dirudi ta errotzu... «euskera-zugaitza» duzu!

eta horrekin batean *Euzko-Gogoa*-ren ideia nagusia:

«Kultur-mentua», onatx zuk ta nik txerta diogun bizigarri berezia. Nik bezin ondo dakizu: gure euskera kultur-yoera ta kultur-ats guzi-guzietan murgil ez bitartean, aizea orrazten ari gera. Berez dager.

Darabilen euskara ere Zaitegirena-eta. Eta espiritua: Sabino Arana, Eusko Gogo:

Odol bat dugu [arraza]. Gogo bat ere. Izkuntz bakarra. Aski dugu «anai» izateko. Areago: erligio bat dugu [gu aberri eta hizkuntza bakarrarentzat eta horiek Jainkoarentzat].

Jainkoak euskotar, euskaldun egindakoen batasun asmoa:

Argi dager: «bat» gera. Batasun lei au bizitu ta zertu dezagun. Onatx bide egoki bat. «Yakin» bidez lokarritu gindezke. «Gogo bat» daramagu. «Euskal-gogoa» irarri zigun Yainkoak.

Horretaz gainera, euskara kulturaren alorrean normalizatzeko nahia: «Edertu dezagun geure izkuntza. Egungo arazoetara egokitu. Saia gaitezen edotariko gaia eta arazo euskeraz erabiltzen»; horretaraz gero, gaurkotasuneko gaiak erabiltzeko gogoa, eta horiekin batean, orduan —orain ere hein txikiagoan— uztartzeko ikaragarri zailak ziren bi nahi: euskara garbia eta jende askorengana heltzea:

Saia gaitezen geure burutapen baitarakoienak euskera garbian agertzen! [...] 'Yakin' bizi, sakon, arazodun bat nai genduke [...] irakur-miña sor dezala.

Hurrengo urtean izango zuen Txillardegirekin eztabaida gogorra, garrantzi handikoa *Jakin*-en bilakaeran. Baina ez gaitezen aurreratu, jarraitu dezagun 1956ko urteko egoerarekin, eta *Jakin* utzita, begira diezaiegun *Euzko-Gogoa*-ri eta *Egan*-i, diaspora politikoaren euskarazko kultur ordezkari-tza gorenari, eta, barruan erregimenak uzten zien neurrian euskal kultura sustatu nahi zutenen ordezkari zen Euskaltzaindiaren *Euskera* eta *Egan* kazetei.

Jakin-en lehen zenbakia baino lehentxeago Euskaltzaindiak aterea zuen gerraondoko lehen zenbakia; eta bateratsu

Zaitegi Guatemalatik etorri berri samarrak ere 1956ko *Euzko-Gogoa*-ren lehen zenbakia. Bi zenbaki horiekin batean, teologo ikasle gazte suharren lehen emaitza ere, lehen zenbakia, hor ibiliko zen Arantzazura joandako ehundik gora euskaltzaleren artean.

Jakin-en lehen zenbakiak oso harrera ona izan zuten. Besteak beste, K. Mitxelenak:

Txalotzekoa da benetan Arantzazu'ko teologi-ikasleek, beste ordenetako ikasle ta apaizgaien laguntzarekin, artu duten eta betetzen ari diran asmoa. Etzezaketan bide oberik aukera, bai beren jakitea geitzeko eta sendotzeko, bai gure izkuntza indartzeko ta lantzeko [...] Ikasbide ederra ematen digu guztioi (*Egan*, 1957, 3-4, 241).

eta Caracasetik A. Ibinagabeitiak: nola ez *Euzko-Gogoa*-k:

Euskal-Mesia berri au eskuartean jaso dudanean alako «nunc dimitis»... eder bat oiuztatzeko gogo bizia sortu zait. Ez naiz geiegikeriz ari (*Yakin* 4, 78).

Txalotzen zituzten, estimatzen zituzten eta beren aldean nahi zituzten gazte euskaltzale eskolatuak. Zein taldetatik zeuden hurbilago jakinlariak?

Lehen zenbaki berean Bastarrikak Zaitegiri egindako elkarrizketa zetorren (nahiz I. Urbietaren sinadurapean). Zaitegi goresten zuen elkarrizketagileak, eta hark zuzentzen zuen aldizkaria:

Orain sei urte atzerrian bere ardurapean euskerak izan duan aldizkaririk garaile ta gallurrena erne zala. Euskera malla gallurrenetara jaso dun aldizkari zorionekoa, «Euzko-Gogoa», alegia.

Zaitegik kontatzen zuen zein asmorekin etorri zen Guatemalatik: ahal izanez gero, Hego Euskal Herrian atera nahi zuen *Euzko-Gogoa* eta bestela Iparraldean; Euskal Etxea antolatu nahi zuen, lanbide euskal testuak sortzea izango zuten idazle profesionalen aterpe izan zedin, Euskal Unibertsitatearen hasikin gisa ikastaro batzuk antolatu nahi zituen 1957ko udan —M. Lekuonari, J.M. Barandiarani eskatuak zizkien lanak; inolaz ere Udako Euskal Unibertsitatearen ai-

tzindari!— eta aurreko horiek baino zailagozat jotzen zuen proiektua: Euskal Idazleen Elkartasuna sortu nahi zuen.

Elkarrizketa horretan elkarrizketagileak zirikatzen ere zuen Zaitegi, galdera honekin: zergatik ari ziren lantzen herriak ulertu ezin zezakeen hizkuntza?, eta Zaitegik erantzuten: etorkizunerako lanean ari zirela, Euskal Herriak burutik sendatu beharra zeukala-eta, burutik hasitakoa usteltzen burua sendatuz osatu behar, goi mailako jendeak euskaratu behar zirela, eta haiei beren gaitasunaren araberrako bazka eman behar zitzaie.

Lehendik ere aztertu duten guztiek esandakoa berresanez: *Euzko-Gogoa* zuen erreferentzia nagusi lehenbiziko *Jakin*-ek. Zaitegi eta batez ere Orixe; I. Bastarririkak maiz txertatzen zituen Orixeren esaldiak, hura zen autoritate nagusia. Hona adibide bat, lehen alean argitaraturiko existentzialismoari buruzko artikuluko batean:

Egia esan, asko ta asko dabilta egun Jainko billa, baño ez ainbeste Jainkoaren billa, Orixe euskaldun ospetsuak dionez. Askok jo dute Jainkoagan, baiño ez benetako Jainkoagan, ordea, bere gisa asmaturiko jainko batean baizik («Gizona izaten. Aburuaren oinarri», *Yakin* 1, 1956, 45).

Zaitegiren asmoen porrota

Zer gertatu zen Zaitegiren asmo handiekin? Lehenengo eta behin, agintari frankistek debekatu zioten *Euzko-Gogoa* Hegoaldean argitaratzea —agintari erlijiosoek ere ez zioten lagundu, estatuaren esku gupidagabeetan utzi baitzuten—; eta K. Mitxelena, A. Irigoien (Euskaltzaindian idazkari lanetan une hartan), L. Villasanteren (euskaltzaina 1952tik, eta Arantzazuko burua nolabait, hizkuntza kontuetan), eta A. Arrueren laguntzarekin (Euskaltzaindiak eta *Egan*-ek behar zuten erregimenaren babesa eskaini zezakeen gizona), huts eragin zion. Nolatan?

Badaude puntu ilun batzuk, eta badago nahiko argitasun goiko baieztapen horiek sostengatzeko.

1955. urte amaieran etorri, eta 1956ko urtean euskaltzain urgazle zenez, Euskaltzaindiaren batzar batzuetara joan zen Zaitegi (nahiz dokumentazio gutxi dagoen Euskaltzaindian, horrenbeste bai). Ez du ematen ezer gertatu zenik. Arantzazuko iraileko batzarrak baino lehen, Euskaltzaindiak lehen zenbakia atera baino lehentxeago, J. Zaitegi optimista ikusten dugu Santi Onaindiari egindako eskutitz honetan:

Besteak beste, auxe iritxi dugu, euskal-idazle geientsuak eta gorengoak elkar-eraztea. Or duzu *Egan* euskera utsean bikain idatzita. Gure gaztaroan *Yakintza* aldizkaria aintzat gennun, zerbait zalakoan; damurik, geiena españeraz emazan. Aurrerantzean, orrelakorik ez zaigu gertatuko, nik uste. Benetako euskaltzale iatorrek euskeraz emango ditute beuren zitu mardulak, euskera ortarako gai dala erakutsi bait-dugure aldizkariak, eta ori noraezko dugu il ala bizi auzi ontan. Urrundik euskeraren oraingoa ta geroa argi ta garbiago ikusten dugu. Bost urteotan aurrerakada polita egin digu: Mitxelena biak (prantziskotarra ta bestea, Luis), Villasante, Etxaide gaztea, Andima t.a. berriak ditugu gure auzo-lanean; gazteok txairo, sakon eta goxo datoz eta euskeraz besterik ez dute idatzi nai. Ortarako ikasi egin bear eta gogotik ikasi dute gure euskera zarra (Data: 1956-06-29. *Jokin Zaitegi. Gutunak (1923-1973)*, 2007, 200-201).

Handik laster, Euskaltzaindiak *Euskera* aldizkaria ateratzen du, bi artikulua izan ezik gainerakoak erdaraz. Eta Zaitegiren erreakzio samin-sumina:

Azkenik eskuetara zait Euskaltzaindiaren aldizkaria: ao bete aginekin utzi nau, damurik. Zortzi idazlanetatik bi soilik euskeraz, Altube ta Lekuona euskaltzain iakintsuenak, alegia. Dirudinez, zenbaiten iritzian, euskera zaitzeko biderik ederrena erderaz idaztea bide da [...] Areago euskeraz mintzatzeko ta idazteko garaian bizi gera, euskera dala-ta erderaz baino. Euskalariak baino areago euskaldun eta euskaltzaleak bear ditugu, noski baino noskiago, beste nonbait idatzi nunez («Euskera. Euskaltzaindiaren lan eta agiriak, I, 1956», *Euzko-Gogoa*, 1956, 1-2).

Sutu zuen horrek K. Mitxelena. Eman zion erantzuna oso tonu ironiko mespretxuzkoan: Euskaltzaindiak lehen ere gaztelaniaz eman zituela bere idatzi nagusiak —oroit R.M. Azkueren *Morfología vasca* edo S. Altuberen *Erderismos*—,

eta ez zuela inoiz esan aldi berrian euskara hutsez hasiko zenik, eta beraz, ez zuela zertan aho bete haginekin gelditu. Duda izpirik gabe, bere onetik gehien aterarazi zuen esaldia hau izan zen: «Euskalariak baino areago euskaldun eta euskaltzaleak bear ditugu, noski baino noskiago, beste nonbait idatzi nunez».

Mitxelenak:

Adimen aberatsa behar gizonak horren antzeko burutapen bat izateko! Horrelakorik behin bederen izan duena lasai hil daiteke, esan baitezake harako harek baino eskubide hobez: «Non omnis moriar». Eta hutsa balitz bezala esaten digu U. jaunak «nonbait» idatzi zuela! Ez ote du gehiagorik merezi? Burutapen garai guztiak bezala, bakuna da, ximplea, zoroak ere igerriko liokeena. Bi gizon mota baizik ez da; gauza nabariagorik!: euskalariak batetik, euskaldun-euskaltzaleak bestetik. Nortzu dira euskararen etsai? Euskalariak. Nortzu laguntzaile? Euskaldun-euskaltzaleak. Akaba ditzagun, beraz, lehen baino lehen euskalariak eta bake ederrean biziko gara aurrerantzean euskaldun-euskaltzaleok [...] euskalaria naiz, edo hobeto esan euskara batez ere gogoan duen linguista. Hori da nere lanbidea eta hori nere irabazpidea. Dakidanez, ez diote inori soldatarik ematen ez euskaldun delako ez euskaltzale (*Euskal idazlan guztiak VIII*, 1988, 126-127).

Euskaldun eta euskaltzaleak K. Mitxelena bezalako euskalariak baino garrantzizkoagoak euskararen auziak garbitzeko? Euskaltzaindia eta euskararen auziak euskalariak garbitu behar zituzten, ez Zaitegi bezalako idealistek.

Argitu ahal izan ez dudan puntu bat izan da Zaitegi Arantzazun iraileko batzarretan izan zen ala ez. Parisen bai, izan zen Euskal Mundu Batzarrean, eta Arantzazun, 1956ko urrian, euskal idazleen elkartasun bat sortzeko egin zen batzarrean ere bai. Hona nola kontatzen dion bi batzar horien berri adiskide hartuena zuen A. Ibinagabeitiari:

Paris'ko batzarrean, iakintza sailean, euskeraz gogor egin genun [...] Dana anaitasun eta alkartasun andian burutu zan: arrezkero, etxe bat edo artuko dugu Baiona-aldean euskal idazle-etxe bezala. Emengoek ere Lafitte, Charriton eta gurekin alkartzeko asmotan dira.

Ioan dan igandez Arantzazu'n bildu ginan eunen bat idazle ta idazle-gai, euskal idazle alkartasuna sorrerazten asteko.

Nere asmoaren aurkako zitalena ta txotxoloena Irigoien: onen ustez, alkartasun ori Euskaltzaindiaren babesean ezarri bear genuke, Españi'ko legepean eta ageri-agerian. Nere ustez ta beste guzien iritziz ezer ez egiteko biderik errezena orixe litzake; beraz, ixilean eta azpitik lan egin bearra dauka-gu oraingoz, girorik ezpaitago, orregatik aukera dizut Baiona inguruko etxea. Euskaltzaindikoek euskeraren alde lan egiterik benetan nai ote dutenik edota nola lan egin dakitenik eztakit. Zentzuz ta prudente iokatu bear omen dugu: euskeraren alde izatekotan, imprudente ta burugabeko izatea naiago dizut. Urteotan egin dutena guziok ikusten dugu: beste hogeit urte aunditan oien neurri lan egitekotan, gure euskerarenak egin du. Aserre omen daude nere aurka E.G.'an eman dudana Euskeraren iritzia dala-ta, euskal-idazleak nereganatuz datozela-ta [...] Praile gazteak, (iesulagunek, pranztiskotarrek, pasionistek, beneditarrek-eta), ixilean alkarturik Yakin dana euskeraz ematen asiak dira multikopiz-edo. Irigoienek kaxkarkeri ta gixakeri geiegitxo ditu: alere, euskal-idazle alkartasuna sorteraziko dugu, Jaungoikoa lagun (*Jokin Zaitegi. Gutunak (1923-1973)*, 2007, 207-209).

Iparraldekoiei buruz behinik behin ez zioen batere gezurrik Zaitegik. P. Lafitte bereganatua zuen guztiz. Hona zuberotar euskaltzale Jaureguiberry andereari egin zion gutuna, 1956ko azaroaren 2an:

Personnellement je ne crois pas que le P.Z. soit un danger public. Son initiative n'est pas compliquée:

1) Il veut réunir les écrivains basques en Association d'entraide: on ne voit pas pourquoi cette association aurait besoin de dépendre de l'Académie: cela n'existe nulle part ailleurs; les buts sont différents [...]

2) Le P.Z. veut établir à Bayonne ou aux environs une maison du basque. Il aurait préféré l'ouvrir en Pays Basque péninsulaire. Il a essayé de faire paraître Euzko-Gogoa la-bas légalement. On a tout fait pour ne pas l'autoriser. Que serait-ce pour la maison des écrivains basques? Il y a une sorte de jalousie chez certains biscaïens qui ont fait une campagne dans divers milieux, même académiques: ils voient Euzko-Gogoa comme une concurrence à Egan et l'organisation des Ecrivains comme une concurrence au secrétariat de l'Académie. Nous autres, nous croyons qu'il y a plusieurs demeures dans la maison du Père.

3) Le P.Z. ne fait pas de politique. Dans Euzko Gogoa, il accepte toute prose ou poésie basque: il ne demande pas à

l'auteur à quel parti il appartient: nous sommes très heureux que tous les partis défendent le basque. A Paris le P.Z. a ré-pété que l'eskuara ne devait pas être le monopole d'un parti, fut-il nationaliste. Mais il est évident que les nationalistes ont, autant que les autres, le droit et le devoir de rebasquiser leur Pays (*Jokin Zaitegiri egindako gutunak II (1956-1975)*, 2007, 1.261-1.262).

1957. urte hasieran gutuna bidali zuen Zaitegik Euskaltzaindiko idazkaritzara, idazle elkarte murrizaren berri emanaz, eta Euskaltzaindiaren esanera zeudela jakinaraziz. Alfons Irigoienek berehala jakinarazi zion berria A. Arrueri, Zaitegi mantsotua eta otzandua zelako bere sentipen atsegina ezkutatu gabe; eta horretaz gainera aurreratzen zitzaion A. Arrueri eta bere ustetan Euskaltzaindiak zer egin behar zuen ematen zion aditzera:

4 garren erabakia: «Euskal-idazle alkartasuna» sorrerazi dugula Euskaltzaindiari aditzera eman, bidenabar, aren aginduak eta erabakiak onarturik lan egingo dugula bear danari begirunerik itzalenaz azaldurik. Era berean, gure esku legoken lanaren laguntzatxo Euskaltzaindiari eskeini, guziok alkarturik euskera iraunerazi, edertu ta zabaldu dezagun» [...]

Ikusten duzunez beera erori zaizkio arro-itxurak eta mantsotu egin da piska bat. Baiña Euskaltzaindiak zer erabaki dezake onetan? Zer da euskal-idazle alkartasuna? Nolako arategia du eta nortzuk daude or sartuak? Non ditu oiñarriak eta jatorria? Gaur egunean beintzat, erregimen onetan gaudela, onek onartzen ezpadu atzerriratuen ekintza Euskaltzaindiak ere ezin onartu dezake ofizialki behintzat, barrurako lan egiten ari direlarik, alegia. Beste gauza bat litzake Frantzialdeko Euskalerria eremutat arturik ari balira. Dena dela, oso ongi iruditzen zait eta bide onera datorrela dirudi, benetan ari bada. Erantzuna obe litzake beraz, nire uste eskasean, partikularki norbaitek adieraztea (Data: 1957-01-22. Donostiako Koldo Mitxelena liburutegian).

Zer gertatu zen bien bitartean? P. Lafitterengandik jakin dugu *Euzko-Gogoa Egan*-en lehiakidetzat edo aurkaritzat jotzen zutela zenbaitek, eta Euskal Idazleen Elkartasuna Euskaltzaindiaren idazkaritzaren, baina nola jazo zen Zaitegik Hegoaldean ez lortzea idazle elkarte sortzea? A. Irigoien ibili zen aurrean, baina Zaitegik aurkari gogorrena K.

Mitxelena zuen. Zorionez, gordetzen da gutun argigarri bat A. Irigoienek K. Mitxelenari egina, 1956ko urrian, Arantzazun idazle elkartearen sortzeko egin zen batzarra baino astebe-te lehenagokoa:

Gauzak onela daudelarik gaur goizean agertu zait Zaitegi jauna modu oso txarrean eta eztaikit zeinbat astakeri esan dizkidan Euskaltzaindiaren kontra. Bere gogo bizia Euskaltzaindiatik kanpo egitea da eta elkargu orren listak Baionan edukitzea emen arriskugarri izango litzakeala idazleentzat-eta. Nik esan diot ezteela ain arriskugarri; izatekotan ori antolatzen dutenentzat izango litzakeala eta nai dituen beste lista emango zaizkiola berari. Gaiñera arriskugarriago litzakeala klandestinitatean ibiltea, kanpotik zuzendurik. Datorren igandean an izango dugu eta gentea bere aldera eramateko asmoz dijoa, iñoren errazoirik entzun gabe [...] Benetan diñotsut ni aspertuta nagoela orrelako gizonkeriaz eta baldin ikusiko banu euskeraren onerako dela pozik bertan bera utziko nuke. Baiña, zoritxarrez, euskera bein da betiko aterako badugu politikaren gora-beera errezetatik, ezin utzi dezaiokegu leku martiri-usaiñezko jokabideeri. Guzti onen jakitun ipintzen zaitut ez neure gogoz, baizik zuon iritzia jakin nai dudalako, nolabait jokatzeko (Data: 1956-10-15. Donostiako Koldo Mitxelena liburutegian).

K. Mitxelenaren erantzuna:

Billera ortaz eztaikit zer esan. Nolanai ere, ene ustez lasterre-gi egiña izan da, eta besterik ere ezagutzen dut iritzi berekorik. Leengo batzarrea egin berria da, or bertan gaiñera, eta beldur naiz ez ote diteken ortik oztoporen bat sor. Ortaz gaiñera, beste eragozpen bat ere bazegoen: norbaitek pentsa dezake billera ori beste zerbaiten isatsa dela [Parisen erbesteko Eusko Jaurlaritzak egin zuen mundu-batzarraren isatsaz ari dela dirudi]. Ezta ala, baiña orrelakorik iñori bururatuko baltzaio, nork kenduko lioke burutapen ori? [...] Baiña bada besterik, zerorrek diozunez. Delako jaun orrek, bere itsumen arroan, bestek urteen buruan aalegiñez egin dutentxo instant batean deusezta dezake. Eta, gaizki pentsatzea bada ere, ezta uste orrelako ondamendiak asko minduko lukeanik. Nere burubidea auxe da: zabiltzate erne, eztedilla beintzat ortik iñorentzat —eta batez ere etxe koentzat— itxillurik sor. Ezta uste galduan aterako giñakeanik erabaki zeatzik artuko epazendute. Asmoarekin aski izango litzake oraingoz (Data: 1956-10-18; eta delako batzar hori urriaren 21ean egin zen. Ikus P. Urkizu (arg.): *Bilduma* 18, Errenteriako Udal Artxibo Zerbitzuko aldizkaria, 2004, 95-96).

Aita Villasanteri honela idatzi zion:

Billera orren berriak ezkaitu, egia esan, batere poztu [...] Badakizu badagoela beste itxillu bat ere. Badirudi ori beste zerbaiten isatsa dela: ezta ala, baiña ala du itxura. Ortik ezatorriguke kaltea baizik, guzientzat eta batez ere zuentzat. Ori naikoa ezpalitz, artean dugu Zaitegi jauna, suz, garrez eta burubide berok betetik. Bera dugu nonbait gai orretan guztion buruzagi eta eztago buruzagitza ori iñori uztekotan [...] Beldur gera bi gauza besterik ez ote den sortuko ortik, eta biak txarrak: gure arteko liskarra edo bestek emango digun astinaldia. Biak batera ere etor ditezke. Ona non duzun nere iritzia, garbi baiño garbiago azaldua. Ametsak besterik ezti-rela beldur oek? Ala obe. Baiña, bada ezpada ere, obe dugu erne egon. Joaterik eztudan ezkerok, eskertuko nizuke, zerorrek edo beste norbaitek zerorren orde, zentzuz eta tajuz arazoak bideratzen saiatuko baziñate. Erabakirik ez artzea etzait kalte gogorra iruditzen: ori litzateke arriskurik txikiena. Barka ezadazu, baiño geiegi dijoakigu guziori, eta euskerari (P. Urkizu (arg.): *Bilduma* 18, 2004, 96-97).

Laburbildurik: K. Mitxelenak ikusi zuen frankismopean kostata landutako Euskaltzaindiaren berpizte apala Zaitegik arriskuan jar zezakeela. Eta hori gutxi ez zela, euskal kultur-gintzaren lider berak izan nahi zuen. Biak ere arrazoi nahikoa A. Arrueren (erregimenaren ildo euskaltzale-zentsuratzaillearekin) eta Villasanteren (Arantzazuren) laguntzarekin, eta A. Irigoienen protagonismo nahia baliaturik, Zaitegi erdigunetik periferiara bultzaka igortzeko.

Orixeren orbitatik Euskaltzaindiarenera

Guatemalatik etorri eta jaioterri inguruan kokaturik *Euzko-Gogoa* ateratzerik ez; Euskal Idazleen Elkartasuna euskal idazle guztiekin sortzerik ere ez; haatik, Zaitegik ez zuen etsi, aurrera segitu zuen, baina Miarritzen. Bidasoako muga meharra egun baino askoz zailagoa zen igartzeko: esaterako, 1957ko irailean, amarekin eta serorarekin Arrasatetik Miarritzera zihoala, Behobiako mugan geldiarazi zituzten zortzi polizia espainolek eta bi orduz eduki atxilo; miatu zituzten goitik behera hirurak eta maletak, Donostiako go-

bernadoreak hala agindurik; Espainiako nuntzioari kexatu zitzaion: bere bizian muga asko igaro zuela baina halako tratua inon ez ziotela eman (*Jokin Zaitegi. Gutunak*, 2007, 238-239). Bere kazetaren ale batzuk kendu zizkioten. *Euzko-Gogoa* Hegoaldean zabaltzeko erraztasun ederrak!

Gorago adierazi dugu P. Lafitte oso bere alde zegoela. Lafittek kolaboratu zuen Miarritzeko aldiko *Euzko-Gogoa*-n eta E. Salaberryk ere bai. Baina J. Mirande eta Tx. Peillen galdu ere bai. Artean Ibinagabeitia, Orixe, Santi Onaindia, Urrestarazu, P. Lafitte, E. Salaberry-eta bazituen; *Jakin*-eko Bastarrika eta Mendizabal-eta ere bai.

Bi kazeten arteko lehia horretan, ezinbestean gauzak sinplifikatuz, itzal gero eta klasiko eta kontserbadoreago hartuz zihoan *Euzko-Gogoa*, antzinateko kultura greko-latindar eta kristauarekin lotua —Zaitegiri *Platon* esaten zioten—, eta euskara ereduaren aldetik garbizale edo oso garbizale hiztegiak; eta *Egan* berriz, kutsu modernoagoz janzen, eta geroz luma gazte etorkizun handikoz hornitzen, eta ez hain garbizale. Bi aldizkariak garai horretan argitaratu zituzten orri gehienak; bereziki *Egan* 500 orri inguru ateratzera heldu zen urtero, 1956tik 1963ra arte, ordurainokoak hiru edo lau koiztuz.

K. Mitxelena, *Egan*-i prestigioa ematen zioten elkarrizketa —Baroja, Oteiza...— eta zinema-kritikez gain, kritika-lan zorrotza egiten hasi zen edo jarraitu zuen; izan ere, 1953an jada hasi baitzen lan horretan, A. Oihenarti buruz idatzita-ko hitzaldiaz geroztik.

1956an bertan, Orixeren *Aitorkizunak* eta G. Barandiaranen *Iliasèna* kritikatu zituen. Erakusgarri gisa, Orixeren itzulpen famatuaz honela zioen:

Itzulpena laburra eta trinkoa da, latina baino areago. Trin-koegia, ene ustez. Laburtasunak merezi ote du horrenbeste opari? Argitasunak eta erraztasunak balio dute, gutxienez, laburtasunak adina. Hau bezalako liburu batean, batez ere [...] Mintzaera lasaiagoa izan dute, ordea, Orixe baino lehenago izan ditugun prosa maisuek. Hizketako itobeharrari idazkietan ere amor emateak ondore jakina du: euskalkien

arteko bereizkuntzak sakontzea eta zabaltzea. Bide ibiliak maiz utzi ditu Orixek, bai bestetan («ezaguten», «ezagutzen»-en ordeztan), baina adizkietan batez ere: gakion (gakizkion), nindezaten (nintzaten), zaida (zait), etzekizkidan (etzitzaizkidan) obeak iduri [...] eta hainbeste eta hainbeste (*Idazlan guztiak*, Klasikoak 22, 1988, 77).

Loreak ere eskaintzen zizkion Orixek egindako lanari, baina aurkitzen zizkion makurrak ere ez ziren begiko makarra: laburregi eta trinkoegia, aurreko prosa maisuen eredutik aldentzen zuena, bide ibiliak txitean-pitean uzten zituen idazlea, hots, eredugarri alde batetik, eta bestetik, eredu txar.

Euzko-Gogoa-n argitaratzen zuen Gaizka Barandiaranek. Haren *Ilias-ena* (*Iliada Euzkaraz*) itzulpenaz:

Guziok dakigu zein asmo ederrek eragiten dien euskara landu beharrez ari direnei. Horixe behar genuke bakarrik, inorgure hizkuntza iraindu eta itsustu nahian dabilela jakitea! [...] Poto egin duten asmoak, burutu ez diren nahiak, alferrik izan diren ahaleginak, sarituko ahal ditu zeruan Jainko Onak! Lur zital honetan, ordea, munduko seme garenez gero, ezin asmoei eta usteei begira egon. Dakiguna galdetu beharrik ez dago. Ez dakiguna behar da galdetu. Zer ondore izan dute? Aita Barandiaranek oraingoan izan dutena hitz laburrez azal daiteke. Homerogandik hasi eta irakurleaganaino, luzexkoa zelako edo, bi gauza gelditu dira bidean, nabarmen xamarrek biak, eta ez dira inon ageri: poemaren edertasuna eta grazia batetik, eta euskara bestetik (*Idazlan guztiak*, Klasikoak 22, 1988, 68)

Hori 1956ko urte giltzarrian. Urte horretatik 1959ra, gauza anitz eta pisuzkoak gertatu ziren hizkuntza ereduaren borrokan; aurrerago azalduko ditugu, baina K. Mitxelenak nola kritikatu zuen liburu itzuli hartako euskara erakutsi baino lehen, gogoratu behar da *Euzko-Gogoa*-k zenbaki monografikoa eskaini ziola 1958an, itzulpenaren argitalpenaren kariatara, hizkuntza maisu handitzat jotako jesuita gasteiztarrari:

Laburki mintzatzeko, saio-hizkera, hots, euskara experimentalak deritzat Olabideren hizkerari, bide berri batetik abiatuz gero noraino hel litekeen antzemateko sortua edo.

Horretarako bihar-etzitako euskaldunei begira, ahaztu egin behar noraezean, gutxi edo gehiago, gaurko euskaldunak, atzokoak ez ezik [...] Euskalki guztietarik hartu du Olabidek hitzetan ere eta hitzetan batez ere. Ez dago ezer txarrik, berriz ere, bere neurrian eginez gero. Baina Azkue eta Lhanderen hiztegian aurkitzeagatik hutsagatik —eta horietan aurkitzen ez direnak ere badira ugari liburu honetan—, ez du hitz batek beste edozeinek adinbat esku. Olabidek, berriz, maizegi hartu ditu Euskalerriko xokorik galduenetan jaso izan diren hitzak, baita aspaldidanik nonahi ahaztu zirenak ere, literaturan nahiz herri hizkuntzan zabalduago eta ezagunagoak direnen kaltean [...] Hitz batean, eredutzat hartzekoa dugu Olabide. Giza eredu jatorra dugu, gutxi bezalakoa, euskara hain ongi ikasteaz gainera horrenbesteko lan ikaragarria egin zuelako. Euskaldun berri izanik eragozpen gehiago zue- nez gero, ohorea ere neurri handiagoan dagokio. Hizkuntza eredutzat, ordea, gidari segurutzat, inola ere ez (*Idazlan guztiak*, Klasikoak 22, 1988, 114 eta 120).

Azken kritika lan honetan K. Mitxelenak sekulako ikasbi- dea eman zuen eta zentzabidea oker zebiltzanentzat. Orixe- rengandik asko ikas zitekeen baina ez zen gidari segurua; eta, Olabide, giza eredu jatorra eta merezimendu handikoa bai, baina hizkuntza gidaria ez, inola ere!

Orduan hizkuntza ereduan zeuden iritzi eta praktika kon- trajarriak jarraitzeko —garbizale-mordoilo—, eta ideologia aldetik zeudenak —tradizional-moderno—, jendaurreko ar- tikuluez gainera, eragile nagusien arteko gutunek ere asko laguntzen dute, eta azken horiek osagarri onak eta oso ira- kurgarri ere gertatzen dira, haietan ematen baitituzte hainbat argitasun bestela inon ageri ez direnak —gutunek-eta badi- tuzte beren arriskuak; ez txikiena denok dugun joera gauzak geuri komeni bezala azaltzeko, baina, zein dokumentuk du fidagarritasun osoa?—. Biak tartekatuko ditugu aurreran- tzean: jendaurreko artikuluetako zatiak eta gutunetakoak.

Bastarrika-Txillardegi polemika

Bi alderdi nagusi izan zituen: linguistikoa eta ideologikoa. Linguistikoa zentratuko gara bereziki. Hala ere, lehenik,

ideologia aldetik sortu zuen erreakzioa ere aditzera emango dugu labor-zurrean.

Txillardegik *Leturiaren egunkari ezkutua* atera, eta gehienek zoriondu egin zuten. Jakinaenez, euskal literaturaren agertoki ilunean, argi gutxikoan, ez zuen sarrera hitsa egin, aitabitxi K. Mitxelena zuela. Hona aitabitxiaren sarrerako esaldi hautatu batzuk:

Ez dut uste inoiz gure hizkuntzan entzun denik horrelako hitz larririk, horren zinezko aitotrik, horrenbesteko karraxi sarkorrik. Ez dugu sekula egin, hitz batean esateko, Leturiarena bezalako ibilaldirik gogobideetan barrena (Elkar, 1983, 11) [...] Nik ez dut Txillardegi bakarrik ikusten. Txillardegi eta «Leturiaren egunkari ezkutua» gizaldi berri baten eta gizaldi horren obren aintzindari gisa agertzen zaizkit. Ez dut uste oker nagoenik eta ez nuke inolaz ere oker egon nahi. Ate-joka dagoneko deus gutxi ezagutzen ditugun ondorengoak (14) [...] eta euskara ereduaren kontuan: Ez dut esango, ez bailitzateke egia nire ustez, Txillardegi-k bere mintzaera zeharo eskuratu duenik liburu honetan: halako gordin-antxa aurkitzen zaio, osoro heldu ez den fruituarena [...] Baliteke hizkera oso garbia ez izatea. Bizia eta adierazkorra baldin bada, zertarako behar du garbia izan? Euskararekiko kontuak ere garbiro egin beharrean aurkitzen gara. Zertarako nahi eta behar dugu euskara? Gure mundukoa ez den oroigarri xahar kuttun bat iduki genezakeen moduan idukitzeko? Zikintzeko beldurrez inor ukitzera ausartzen ez den zenbait liburutegita-ko azal ederreko liburuak bezala gordetzeko? (15-16).

J. Azurmendik sarreran aipatu dugun artikulua luzean:

Au da, gure kulturak eta euskerak ez dute sekula santa guzian elkar saldatu. Eta lesikoan eskrupuloso zeralako, euskera komentuan preso sartu ta garbitasuneko boto espantagarria egitera beartu baduzu, ez dizut ezer esaten... (*Euskera*, 1963-64, 344).

L. Villasantek Txillardegi idazle gisa zoriondu egin zuen guztiz. Batez ere analisi psikologikoak egiteko erakutsitako trebeziagatik. Euskal literaturan sarrera ospetsua egin zuela zioen, eta hasikinak horrelakoak izanik etorkizun handia iragartzen ziola. Pentsa, hainbeste harrapatu zuen testuaren eduki literario-ideologikoak ezen ez baitzuen haren euskara eredia ahotan hartu —arraroa benetan garai hartan—!;

eleberriak uzten omen duen inpresio garratza, samina, mingotsa nabarmendu zuen, eta beharturik sentitu zen irakaspen teologikoa ematera:

Existenzialisten eskolak moda ori jarri digu: giza-bizitzaren tajugabea azaltzea. Ez munduari ta ez gizonari ez omen zaio nondik-norakorik ikusten. Aurretik lillura gezurtia ta engañagarria, eta gero, lilluratik esnatutakoan, egia gordin eta ikaragarriakin topo egin bearra, eta ortik etsipena [...] Ba ote du tesis garbirik eleberri onek? Ez nuke esango. Leturia ori erdi-ero bezala azaltzen zaigu [...] Baiña tesis ideologiko agiri bat ez baldin badu eleberri onek, inpresio bat bai uzten duela, ao-goza berezi bat, ta ondo garratza, samina, mingotxa [...] Bizitza ez ote dan xede gabeko zer bait, engañu bat, burla bat («Leturiaren egunkari ezkutua», *Egan*, 1957, 5-6).

Gatozen I. Bastarririk Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua*-ri egin zion kritikara. Liburuaren alderdi ideologikoari egin zion alde batera utzirik, gatozen hizkuntzari egin zion agertzera:

Egia esan, alperrikako zerizkidak eta ez ain ongarri eurentzat ere, gure aurrekoek geiegi arroturik duten euskera-joera kontu oietan naastea. Etekingarririk baiño kalte geiago sortzen ditek gai oek; onetxek ere urruntzen dizkik gure aurrekoak elkarrengandik. Arrazoi aski badik gure Zaitegi jaunak Uztaila-Daguenila'ko «Eusko-Gogoa» aldizkariko atarian onako au zia gokanean [...] Jendea leporaño dagola uste dikat amaigabeko berriketa oekin. Antziñako zaarrak aztertu bear dizkagula? Ondo zegok. Baiño gizaldi onen asieratik euskera bide okerretik abiarazi dutela? Utikan! Joan gizaldikoak, eta Axular bera ere ikusi nai nitek egungo gaietan barna! Itzalez ta begirunez ta mirespenez begira bear dizkagu gizaldi ontako idazle-sailla, eta oek batez ere. Oek, garako idazleak, urratu zizkigutek iakintza ta gizapide-landa guziak, ta onen bearra zikan baitipat gure euskerak. Lan gogor eta astunena oen bizkar zamatu duk doi-doi. Euskera-arazoa joera batek edo bestek askatuko dulakoan al ago apika? Arkitu al duk joera ori? Arraio pola!, barrea zak lau aizetara! Etziguk, nere ustez, korapillotxo au joera batek edo bestek askatuko, asko ta ugari idazteak baiño (*Yakin* 5, 1957, 101).

Txillardegik Aita Villasanteri ez zion erantzun, baina Iñaki Bastarririk orduan frantziskotar teologo ikasle zenari bai. Hona erantzuna:

Arras kaltegarri deritzazu euskerari buruzko nere joerari; eta bikaiña berriz, zureari. Zure ustez, konparazio batera, zoragarriak dira 1900 ezkerozko «garako» idazleak, eta berai zarrizkiete dudarik gabe.

Eta onelakoak entzuteko nazkaturik nagoen ezkerero, enaiz gaur ontatik pasako. Zu —eta zu bezelako guziak— euskera il nai duzute, zuen laguntzarik gabe ere arriskuan ez balego bezela; eta asmo gaiztoz eta apropos ari zeratela pentsa liteke, euskera akabatzekotan, noski!... Ezjakin utsak bakarrik eutsi ditzake zuen txorakeriak.

Zuk ez dakizu oraindik, gezurra badirudi ere, izkuntza bat ez dela jeometria. Gañera, egia esan, ez dakizu jeometria egiten. Zure «dirakurt» ori (98 gn. orrialdean) ezta EZER, ezpaita beñere BIZI IZAN euskeran. Gañera, teoriaz, «darakurt» izan bearko luke. «Derama» berriz darama da; eta «deragio», jeometria egiten asi ezkerero, daragio.

Zure «damaigu» (59), «dagerki» (60), «dagerkigu» (57), eta beste asko ere, jeometria dira, bañan ez euskera.

Orrenbestetan aipatzen duzun Orixe'k egoki erabilli du beti ikakoa. Zuk berriz zearo gaizki. Zuk ez duzu Orixe maiutzat, zeure burua baizik. Alde batetik, zure «zesaidakekan», «zekuskat», «zekikat», «baditekek», «zerizkiokat» (99), «zidakekan» (99, aurrekoa bezela gaizki, «zidakana» baita), «zitzaidakekan» (100, zitzaidakan, noski), eta olako asko ere, eztira beñere erabilli orrela euskeraz, eta jeometria txarra dira. Beraz, ez dira EZER, zure tema bat besterik. Zer irudituko litzaizuke erdarazko auek: «ofrezo», «tene», eta «venira»? («Iñaki Bastarrika'ko Jaunari eskutitza», *Yakin* 6, 1958).

Bastarrikak erantzun zion, eta Txillardegiri emandako ihardespenean adierazten zion inpresioa zuela berari ez baizik *Yakin* osoari ari zela, *Yakin* talde osoaren euskara ari zela kritika gogor pean jartzen; eta, hala zen.

Galdera da: nolatan ausartu zen Txillardegi euskaldun berria hala jotzen Bastarrikaren bitartez *jakinlari* guztien aurka eta sakonago Zaitegiren aurka? Bai, eleberri apurtzailea eta gorai patua atera berria zen, baina, hala ere, nolatan?

Honela kontatzen ditu berak garai hartako goiti-beheitiak:

1956ko azaroan, bai karrera amaituta [...] Donostiara itzuli nintzen. Eta Mitxeleneri erakutsi nion neure esku-izkribua, baita hitzaurrea eskaini ere [*Leturiaren egunkari ezkutua*]. Halaxe egin zuen. Eta 1957ko Erramu igandez izenpetu zuen nire nobelak eramango zuen «sarrera».

Maiz ikusi ohi nuen Mitxelena Diputazioan; eta maiz ere Urkijo Mintegiko liburuak (Duvoisin-en Bibliaz eta Haranerren Ebanjelioez oroitzen naiz bereziki) etxera eramaten eta lantzen. Afalondoan oso maiz telefonatzen nuen Errenteriako bere etxera [...]

Berriro Euskaltzaleen Biltzarra biltzekotan zegoela ikasi nuen. Eta txosten zehatz bat aurkeztea erabaki nuen. Mitxelena oso maiz Diputazioan gurutzatzen nuenez, eta bere liburu eta separata guztiak argitara ahala eskaintzen zizkidanez, normala da Bilbora eraman nuen lan hartan Mitxelena-
ren ideien oihartzuna garbiki segi ahal izatea. Maileguen egokikuntza fonologikoaz ematen nituen adibide zerrendak, Mitxelenak emandako zerrendetan funtsatuak dira orpoz orpo, adibidez (*Euskal Herria helburu*, 1994, 149-150).

K. Mitxelenarekin batera zebilen Txillardegi, hura zuen maisu, nahiz ikasle oso abantailatua zen.

Txillardegi-Intxausti gutun harremana, 1959ko norabide aldaketan

Ezaguna da. 1958ko abenduan Bilbon batzarrak egin Euskaltzaindiak, eta haien ondorio gisa, 1959ko apirilean, «Euskal hitzak zein diren» agiri polemikoa, bazterrak harrotu zituena. J. Intxaustik 1958an, *Yakin*-en 8. zenbakian, «Bergsonen Jainko-intuiziñoa» argitaratu zuen, esan dezagun, euskarara mordoilo samarrean; hurrengo alean, 1959ko aurrenekoan, «Illobira bultzaka» —jada Enbeitarekin batera zuzendari zela—, eta hurrengoan, hamargarrenean, atarikoan, Euskaltzaindiari men egiteko erabakia, artean *jakin* zen fraide komentu eta apaizgaietako euskaltzaleen aldizkarian askok gaitzesten zuten erabakia; Euskaltzaindia ez baizik Orixe baitzen hizkuntza autoritatea eta S. Onaindia eta beste askorentzat ere eredu ideologikoa ere. Nola gertatu zen *Jakin*-en norabide aldaketa zirti-zartako eta fite hori?

J. Azurmendik honela adierazi zuen 1963an, Intxaustiren «Illobira bultzaka»-ren garrantzia eta eskandalua:

«Illobira bultzaka» tituloarekin agertu zen bukaera bildurgarriko artikulo sonatu ta ondorenetan jori au: «euskal-idazle:

ixil zaite, zure euskera odeitarrez, euskal irakurleak urritu ta gure izkuntzari semeak kentzen saiatu nai baduzu. Arren!!!» [...]

Jakin-en bizitza laburrean pubertadea (barka, jaunak!) ta gizon egitea seiñalatu bearko banitu, ta aurtzarotik banatu, ezertxo ere dudatu gabe jarriko nuke momentu au Txillardegirekin suspertu ta Intxausti-k eutsi, jaso ta superatutako krisian [...]

Joseba Intxausti da *Jakin*-en garbizaletasunari (keriari?) sekula santako pasara-egurra ta milla koloretako jorrotua eman dizkiona [...] Ta konbertituaren karrez ekin dio, titulutik asita aldenik aldean azkeneko puntaraiño terrorismoaren kea darion lanarekin (*Euskera*, 1963-64, 352-353).

Jakin-en berrogeitamar urtekari J. Azurmendik berak, atzera begira jarri eta inflexio une hartan erreparaturik, gordeak zituen gutunei kendu die hautsa, eta hautaketa egiten hasi zen. Ildo beretik guk, errepara diezaiegun gutun horiei —gorago esan dut jendaurreko artikuluetan adierazitakoak osatzeko eta hobeki ulertzeko balio izaten dutela—. 1958ko urte bukaeran Intxaustik Txillardegiri gutuna egiten dio, eta horrekin batean «Bergsonen Jainko-intuiziñoa» artikulua-ren kritika eskatzen dio. Txillardegiren erantzunaren zati bat (1959-01-04):

Zuen «Yakin» ori alde batetik oso zait atsegin: orain arte euskeraz esan ez diran gauzak esaten saiatzen zeratelako. Asmo au ongi dago zalantzarik gabe. Badakizu, alere, Bastarrika'ri nik egindako eskutitz latza ezagutu ezker, ez nagoela dantetan konforme [...] Nere ustez, berrogei ta amar urte ontan, *esportazio-euskera* egin dugu bakarrik. Euskeraz idatzi dugunean au pentsatu dugu aurrenik: ez beza atzerritarrak itzik batere konpreni. Auxe zan kakoa. Bost ajola guri esaten dana: ez dedilla uler, erdal izpirik ere ez dedilla nabarmen... «Euskera garbia» bear dugu... [...] Eta, zer lortu dugu? Bilbo'n esan nuena: «erdera de signo menos», erdal itzez esateko. Erder-eza, edo «anti-erdera». Ez ordea, euskera [...] Eta bein eta betirako, euskaldunari eta euskerari begiratu bear diogu; eta ideari. *Eta ez beste ezeri ere*. Bestela, galduta gaude. Euskaldunontzat idatzi bear dugu, ez kanpotarrentzat. Eta euskeraz, eta ez erderaz. Kultura ta euskera egiazkoa: orra or bi muturrak. Beraz, bi gauza bear ditugu derrigor: 1) *ZERBAIT esan bearra* [dena azpimarratua, «bearra» hiru azpimarratuz!], zerbait *unibersalik* alegia, arimari edo gizonari dagokion zerbait

egiazkorik eta mamitsurik; eta 2) *EUSKERAZ* (letra larriz eta azpimarratua] esan, eta ez guk asmatutako sasi-izkuntza zoro batez. Orra, nere ustez, bi baldintzak («50eko hamarkada euskal kulturaren», *Jakin* 158, 2007, 83-84).

Intxaustik Azurmendiri Txillardegiren erantzuna jaso eta hamabost bat egunera egindako gutunean (1959-01-22), Intxaustik Erriberriko frantziskotar filosofia ikasleen artikulak eskatzeko egindako gutunean, honela ziotson:

[Artikulo horiek] bi nota auek baditzate, aski da: gaia GAURKOA ta euskera ERREXA. Ez dakit jakingo duzun —edo obekiago esateko ba-dakit jakingo ez duzuna—: orain bi aste-edo, askorentzat birao eziñentzuna dan itzxo bat idatzi nion bateri: «orixekeria» erabat eta bein betiko suntsitu egin bear dala, nere ustez, esan nion. Bueno, gauza asko esan dezaizkizuket gai onetzaz [...] Euskera idazkera, gaurko euskal estiluaren aldetik egin dudan aldakuntza bazeneki! (Ideatan esan nai dizut). Aspaldi bateko «erdera-lotsa» aiek galdu ditut: Jainkoari eskerrak! [...] Begira: gai egoki bat gaurkoa ta gaurko filosofia bateri buruzkoa bada, obe —ar zazute eta xee-xee, «orixekerigabe» esan eta kitto (85-86).

Jarraian, lehenago Txillardegiri eskatu zion gauza berbera eskatzen zion Azurmendiri:

Ba-dakizu zure zeregifa. Euskera erreza dala uste dut; eta nekeza ta ulergaitza gertatzen bada, bijoa inpernuko zuloe-tara. Ez dut besterik nai! Ez dakizu zuk, noski, Luis Mitxelena-
nak esan zuen ura: Orixe'ren —obekiago: Zaitegi'ren— edo Berriatuaren euskera aukeratzekotan, onena autetsiko luke-la. Bai nik ere! Nere lan au «erdelkeria» irudituko zaizu bear bada; ala gertatzen bada, esaidazu eta orain gutxi norbaiti idatzi diodan eskutitza bialduko dizut [...] Gogoratzen duzu, orain urtebete, Txillardegik esaten zuena: «zuek euskera iltzen ari zerate», ba, ni ere ortan nago. Ura biozkada zan; baiña ez biozkada utsa. Gere buruak usteltzen, suizidatzen ari gera [...] Irakurri ezazu Txillardegik azkeneko *Egan*-en zenbakian idatzi duena: «Piarres gaixo» (= euskera) (86).

Oso garbi ikusten da ideia txertaketa eta ideien joan-eto-
rria. Intxausti-Txillardegi eta Intxausti-Azurmendi, eta ho-
riez gain, K. Mitxelenaren itzala. Halaber, ikusten da ezta-
baida linguistikoa dela gailentzen dena nahiz ideologikoa
ere hor dabilen: gaiak gaurkoak, filosofia gaurkoa, ez Zaite-

gik eta Orixek bezala Platon, Aristoteles eta eskolastikoak, Berpizkunde aurreko filosofia; baina, bereziki, euskara erraza, Zaitegiren euskara baino Berriatuarena hobe, K. Mitxelena esan omen zuen bezala, eta Intxaustik onartu bezala, eta orixekeriak salatzen beldurra uxatzen ari.

Urte horretan bertan Intxaustik Orixerekin existentziaren zentzuaz eztabaida ideologikoa eta are linguistikoa izan zuen. Mamiaz, P. Iztuetak adierazten du Intxaustik tomistei jarraitzen zela eta Orixek Suárez filosofoari —denak ere eskolastikoak— (*Orixek eta bere garaia* V, 1991, 1.016). K. Mitxelena zioen Intxaustik eta Orixek zerabilten eztabaidan hizkera oso ongi ulertzen zuela, mamia ez; baina mamiari zegokionez, B. Russell, Tarski eta Carnap aipaturik, egungo egunean arrazoimen hutsaren eta arrazoibide soilen indarrean ezin zela bestetan adinako sinesterik izan (*Euskal idazlan guztiak* IV, Klasikoak 24, 1988, 46); hori jada higatua zegoela iradokiz. Hor gain-gainetik azpimarratu behar dena da Intxausti Orixerekin ika-mikan aritzea bera, oso esanguratsua baitzen jazo zen garaian; eta aritzea bi arloetan, hots, linguistikoa eta ideologikoa. Hona erakusgarri artikuluen amaiera:

Katoliku batek Bergson'en teodizea au onartu al dezake? Baietz uste dut, ontologia aldetik bere pentsamendua zerbait beartu ezker behintzat. Estatikua Bergson'entzat erlijio naturala da; erlijio natural denak bezala, bizitza koxkorrekoa [...] Bergson'en erlijio dinamikua kristaua dela esan genezake, Kristo teofania bat danez, mistikarik bikaiñena Bera da eta kristianismua Beragan jasoa da. Erlijio dinamikua ere mistika bera da, esan dugunez. Kristianismua ta erlijio dinamikua bat datoz, ba. Bergson sinpatiz ikusten badut ere, ez daukat noski berak esandako dena bataiatzerik, zerbaitegatik dauzka Index-ean hainbeste liburu ajolatsuenak: «L'Evolution Créatrice» t.a. (*Yakin* 8, 1958, 19).

Elizari ez zion jarki egiten, baina sinpatiaz ikusten zuela aitortzea ez zen gutxi, Orixerentzat guztiz amorragarri —Lafitterekin erabat haserretu zen Orixek Bergsonen *L'Evolution Créatrice* bestela ulertzen zutelako biek (ikus J. Azurmendi: *Etienne Salaberry II*, 2003, 113-122), eta hizkuntza aldetik mordoilo.

Eta 1960an, Orixerekiko borroka dialektiko sinbolikoa gairiditurik bezala, kostata hartutako bidea egokia izan zen konbentzimenduak indarturik eta euforia-puntuarekin, Euskal Herriari eta Europari buruzko artikuluan honako baieztapen indartsua:

Etorkizunak dilema bildugarri bat dakarkigu: Europarekin garaipenera edo bera gabe ondamedira. Gure Erriak Euro-para garamazki; kondairaren bultza-bearrari aurreratzen bagatzaizkio ta Euskalherriari Europa euskeraz eman, Erria gurekin doakiguke; bestela, ezbaierik gabe, lur jota gera («Euskalherri'tik Europa'ra» izeneko artikulua, *YAKINen geigarri* I, 3-4, 1960).

Eta oraindik orain adierazi du K. Mitxelena eta Txillardegiri nola ikusten zituen garai hartan:

Egia esan, garai hartan ez ginen kontziente gerora Mitxelena Euskal Herrian hartuko zuen pisuaz. Baina, ordurako, bere mundu akademikoan oso gizon errespetatua zen [...] Txillardegiri gehiago interesatu zitzaizgun modernitate kutsu hori zekarrelako, existentzialismoa zela eta ez zela. Gure kezketako bat zen Europara begira gauzak egitea, hau da, Espainiako mundu itxi honetatik kanpora zerbait egitea, eredu beste nonbait bilatzea. Txillardegiri ildo horretakoa zen. Jakina, Txillardegiri Orixerekin ere bazituen bere gauzak eta, testuinguru hartan, Orixerekin ez banangoen, Txillardegirengandik gertuago egongo nintzen (*Jakin* 180, 2010, 64).

1961ean oso une politean zegoen *Jakin* lehen bost urteko ibilaldiaren ondotik. Francoren erregimenak debekatu zuen arte. Ez zen erabat itzali, besteak beste, *Egan*-en argitaratu zuten Intxaustik eta Azurmendik (P. Agirrebaltzategi: «Jakin Kultur Taldea», 156, 2006, 15-39 eta «*Jakin* aldizkaria. Debeku eta oztopo administratiboen historia: 1961-1977», 162, 2007, 71-93). Baina hori guk lan honi ezarritako muge-tatik kanpo dago.

Kultur hitzen gaineko kudeaketaren irakaspenak

Artikulua hortxe buka nezakeen, luzakin hau gabe, baina zergatik ez zubia egin, gure iraganaren eta egungo egunaren

artean, administrazioko euskararen normalizazioa xede dugula.

Atzo, jakinlariak kontzientzia eta gogo suharra izan zuten kultura eta euskara lotzeko. Auzolanera jo zuten, haste-hastetik, fraide-etxe eta seminarioetako sarea osatuz. Lehen irakaspena: haiek ordena erlijiosoetako langileak bezala guk elkar ditzagun administrazioetako euskara normalizatzaile eta itzultzaileak administrazioan euskararen normalizazioan aurrerapausoak emateko. Bai, baina lege arazoak daude eta oso zatikatuak. Espainia eta Frantziako botere politikoak ez du horrelakorik nahi. Orain berrogeita hamar urte ere ez!

Atzo, jakinlariak urtean behin elkartu eta artikuluetan erabiltako kultur hitzak jasotzen zituzten. 1959an Orixeri pasatzea erabaki zuten bildutako kultur hitzak, nahiz *Jakin*-en zuzendaritzan autoritatea Euskaltzaindia zela erabaki, eta ez Orixe. Egun, nork izan behar luke autoritatea? Euskaltzaindiak?

Galdera garrantzizkoagoa: egun administrazioan autoritatea zein da, non dago?, dudarik gabe elkartu behar dira EAEko legebiltzarreko euskal legelarien eta itzultzaileen ordezkariak, Nafarroako Foru Erkidegokoa, IVAP, IZOrekin, aldundietakoak, unibertsitateetakoak (EHU, Deustuko Unibertsitatea, Nafarroako Unibertsitate Publikoa...) eta, ahal izanez gero behinik behin, Iparraldeko ordezkariak ere, esaterako, Gipuzkoako Abokatuen Elkartearekin auzolanean den l'Ordre des Avocats auprès du Barreau de Bayonne, hots, Behatoki Juridikoa, Donostiako Zuzenbide Fakultatearen eta Faculté Pluridisciplinaire de Bayonneren lankidetzaren fruitu dena. Eta, dudarik gabe, UZEI eta Eusko Jaurlaritzaren hitzarmenetik datorren EUSKALTERMena.

Hau da: administrazioan euskararen normalizazioan ari diren langile ahal den gehienak elkarturik, eta autoritate gisa gorago aipatu ditugunen ordezkariak Euskaltzaindiaren koordinaziopean, beharbada. Eta langile eta autoritate arteko harreman usua eta elkarlan aberasgarria, eta ez bakoitza bere aldetik, auzokoek egiten dutenari begiratu ere egin gabe.

Jakinlariak lehen bost urtetan batez ere filosofia eta teologia lantzeko nahi zuten kultur hiztegia. Guk, berriz, arlo bakoitzeko lege eta dekretu eta arau garrantzizkoenak oinarri harturik, bikoizketak saihesteko.

Adibidez, hirigintza arloan: 2/2006 Legea, ekainaren 30ekoa, lurzoruari eta hirigintzari buruzkoa; ogasunean, 21/2003 Foru Araua, abenduaren 19koa, Gipuzkoako Lurralde Historikoko Toki Erakundeen Aurrekontuei buruzkoa; zuzenbidean, Nafarroako toki administrazioari buruzko uztailaren 2ko 6/1990 Foru Legea, eta 1/2007 Foru Legea, otsailaren 14koa, Nafarroako toki administrazioari buruzko uztailaren 2ko 6/1990 Foru Legea toki kontratazioari dagokionez aldatzekoa.

Batean, «xedapen derogatzaileak», bestean, «xedapen indargabetzaileak»; batean, «osoko bilkura berezia», bestean, «ezohiko udalbatzarra», edo «ohiz kanpoko udalbatza»; batean «egikaritu» eta «egikaritze unitatea», bestean «exekuzioa» eta «exekuzio unitatea» eta harako hartan «gauzatze» eta «gauzatze unitatea».

Euskaratuak dauden lege garrantzizkoenak hartu, aldatu beharrekoak finkatu elkarlanean, eta huts zuzenketen bitartez, aldakuntzak indarrean jarri, eta toki orotako normalizatzailerak eta itzultzaileei pasatu erabilerak behin betiko finka ditzan.

Adibide bat baino ez da; beste hainbat premia ere jorratzeko modua egongo litzateke; horrek laguntza handia ekarriko lioke euskaraz ari denari, teknikari, administrari, normalizatzaile edo itzultzaile izan.

Urratsak egiteko kontzientzia, sua eta buru argia behar, eta nagusikeriak eta protagonismokeriak saihesteko kementa! *Jakin*-en esperientziatik atera daitezkeen ondorioetako batzuk, egungora ekarriak.¶

1. Zati handiena Utriusque Vasconiae argitaletxea ateratzekotan da 2011ko martxoan, hiru liburukitan banaturik: lehenbizikoan, 50eko hamarkadako hizkuntza ereduaren inguruko eztabaidak eta polemika ideologikoak; bigarrenengan, 50eko kazetaritza eta saiakeraren ikuspegi panoramikoa; eta hirugarren eta azken liburukian, antzerkigintzari eskainitako kapitulua eta 50eko hamarkadaren ikuspegi sintetikoa, gerren ondotik idazleek ageri duten barne-egia adierazi beharraren inguruan txirikordatua. Hamarkadako poesiari eta narrazioari eskainitako kapituluak, berriz, *Egan* aldizkarian dira ateratzekoak, lau emanalditan, 2010eko azken aletik hasita.

Lan horretan asko lagundu didate Joseba Intxaustik eta Joxe Azurmendik. Lan hau beraiei eskaintzen diet. Halaber, *Jakin* aldizkariari, berrogeita hamabost urteotan euskal kulturaren alde egin duenagatik eta egun ere egiten diharduenagatik.